

ХРОНІКА

АНТОН ВЕЙС-ВЕНДТ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «РОМИ І ТРАНСКОРДОННІ МІГРАЦІЇ У ЄВРОПІ ВІД XVIII СТОЛІТТЯ ДО ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ЧАС» (Осло, 22 вересня 2016 р.)

22 вересня 2016 р. Норвезький центр вивчення Голокосту в Осло (Norwegian Holocaust Center, Oslo) провів конференцію «Роми і транскордонні міграції у Європі від XVIII століття до завершення Другої світової війни та у повоєнний час (Roma and Cross-Border Migration in Europe from the 18th Century until after the Second World War)». У конференції взяли участь дослідники з Бельгії, Великої Британії, Італії, Норвегії, Фінляндії, Франції, Швейцарії та Швеції. Учасники поставили собі за мету напрацювати порівняльні підходи до вивчення шляхів міграцій ромів у Європі та одночасних спроб національних держав встановити прикордонний контроль. У результаті Норвезький центр вивчення Голокосту, Університет Больцано (Італія) та Французький державний центр наукових досліджень (Париж) домовилися про довгострокове співробітництво у сфері вивчення ромської історії.

Марія Розволь (Maria Rosvoll), організаторка конференції, у своєму вступному слові підкреслила, що Норвезький центр вивчення Голокосту вже довгий час відіграє роль посередника між місцевою ромською громадою та широким норвезьким загалом. Саме у Норвезькому центрі вивчення Голокосту цього року відбулися установчі збори Норвезької ромської ради, заснованої з метою координації подальших заходів. Директор Центру Гурі Г'єтнес (Guri Hjeltnes) виступив із коротким оглядом історії встановлення фінансових компенсацій норвезьким ромам за страждання, завдані їм нацистами. У лютому 2015 р. Центр випустив узагальнений звіт «Позбутися їх! Формування “циганської” політики та винищення норвезьких ромів», у якому викрив дискримінаційну політику норвезького уряду щодо ромів з часу їх прибуття до країни у середині XVIII ст. і аж до середини 1950-х рр. Відмова повернутися до країни групі ромів-громадян Норвегії у 1934 р. призвела до їхньої загибелі в Аушвіці-Біркенау у 1944 р. Кількість загиблих норвезьких ромів, наскільки вдалося встановити авторам звіту, сягає 62 осіб. Після публікації цього звіту¹ уряд Норвегії випустив ноту з офіційними вибаченнями та розпочав програму фінансових компенсацій ромам, які вижили, та їхнім нащадкам.

Майкл Стюарт (Michael Stewart) із лондонського University College закликав слухачів критично розглядати ромську «стратегію невидимки». На початку свого виступу він попросив учасників порівняти чотири фото. На перших двох, датованих XIX ст., було зображено ромську родину, яка застрягла на німецько-голландському кордоні; натомість інші дві фотографії зображали іммігрантів з Африки та Близького Сходу, що намагаються нелегально в'їхати до, відповідно, Британії та Іспанії у наш час. Чи однакове явище відображають дві пари фото? Стюарт стверджує, що ні. Створюючи категорію «циган», національні держави намагалися нормалізувати або одомашнити ромську культурну окремішність. Зважаючи на це, Стюарт висловив критику наявного підходу до вивчення історії ромів, адже архівні документи створюють образ ромського способу життя винятково з перспективи державних органів. Наприклад, поліція звітує щодо ромів лише у разі якихось проблем,

¹ Повний текст звіту можна завантажити за посиланням: [http://www.hlsenteret.no/aktuelt/2015/a-bli-dem-kvit\(1\).html](http://www.hlsenteret.no/aktuelt/2015/a-bli-dem-kvit(1).html).

ігноруючи позитивний бік ромського життя. Держава ставиться до ромського народу як до людей, до яких не можна достукатися. Оскільки літературна та культурна традиція не передавалися у матеріальній формі, саме антрополози можуть допомогти ромам відтворити їхню історію. Стюарт також упевнений, що лише антрополози могли б краще пояснити стратегії ромів у відносинах із зовнішнім світом.

Стюарт розглянув такий феномен еволюції прикордонного контролю. Домодерний час тяжів до центру, центру влади, мало зважаючи на кордони, тобто периферію. Усе змінилося у XIX ст., одержимому стандартизацією та прагненням до одноманітності. То що ж мало статися з народами на маргінесі, як-от ромами? Тут і виникло поняття кочівництва, настільки важливе для влади. Ромський спосіб життя, як стверджує Стюарт, характеризується рапто-вим виникненням і розчиненням серед місцевої більшості. Незважаючи на це, роми змогли зберегти сильну культурну самоідентифікацію. Стюарт назвав це «стратегією невидимки», невидимим життям. На його думку, навіть розкішні вілли «циганських баронів» у Центрально-Східній Європі можна вважати формою маскування. Або, наприклад, використання ромами імен – одне особисте, а інше офіційне, для повсякденного використання. Таким чином роми створили непомітну цивілізацію. Історично стратегія невидимки була для ромів успішною. Отже, ромська культура з її орієнтацією на родину утворила надзвичайно потужний соціальний інструмент. У результаті, стверджує Стюарт, ми або маємо самі говорити про ромів, або маємо дати можливість ромам говорити від свого імені.

Торстен Фейз (Torsten Feys), який здобув ступінь доктора філософії в Університеті Гента, надав огляд практик вигнання у XIX – на початку XX ст. на прикладі Бельгії. Під час дослідження Фейз ознайомився з більш як 200 поліцейськими справами. Майже 85% усіх іммігрантів до Бельгії в означений час походили із сусідніх країн. На один мільйон іммігрантів Фейз нарахував 340 тисяч ордерів на виселення (декого висилали більше як один раз, а одного з них, Жана Піке (Jean Pique) – дванадцять разів). З кожним переїздом особа мала зареєструватися в державних органах. Отож іммігранти збирали усі можливі документи, аби реєструватися на інше ім'я. Фейз яскраво описує реальний процес вигнання. Порушника

спершу відправляли до в'язниці, а згодом перевозили у спеціальних вагонах до одного з восьми основних пунктів перетину кордону. Бельгія намагалася створити образ ліберальної держави і тому заохочувала добровільний від'їзд. Вигнанці не мали юридичного захисту і не могли оскаржити рішення. Хоч офіційно особу вислали як вільну людину, на практиці її передавали від поліції однієї країни до поліції іншої країни. Бельгійська влада переймалася тільки униканням прямого контакту між двома національними поліціями.

Анне Мінкен (Anne Minken), незалежна дослідниця з Осло, продовжила тему, зосереджуючи свою доповідь на випадках вигнання ромів зі скандинавських країн до 1800 р. Влада часто погрожувала ромам смертною карою, але завжди замінювала вирок депортацією. Багато кого з ромів примусово вивезли через кордон углиб німецьких земель. Однак власне кордони у той час контролювалися не надто суворо, тож завжди залишалася можливість утекти. Мінкен наголосила на суперечності між примусовою депортацією, з одного боку, та порівняно вільними можливостями пересування в кордонах країни – з іншого. Для того щоб подорожувати країною, потрібно було мати спеціальний паспорт подорожнього. Щоб отримати його, ром мав довести, що мета його подорожі чесна та корисна. Однак наявність такого паспорта не гарантувала захисту перед законом, адже представники влади завжди могли заявити (і заявляли у деяких випадках), що документ недійсний. Мінкен заперечила типове уявлення про те, що роми Скандинавії жили ізольовано. Насправді багато хто з них народився у балтійських та німецьких державах.

Ільсен Абу (Ilse About), дослідник із Французького державного центру наукових досліджень, у своїй доповіді звернув увагу на зміни у ставленні до «циганського питання» та прикордонного контролю у Західній Європі в 1900–1940-х рр. Оскільки єдиної політики в цьому питанні не існувало, Абу зосередився на геополітичних перетвореннях так званої циганської проблеми в час нестабільності державних кордонів. Як і Стюарт, Абу підкреслив невідповідність понять громадянства та національності, як їх було визначено у переписах населення. Перші переписи в Угорщині, Франції та Баварії були інструментом держави для контролю за населенням, насамперед за селянами. В процесі реєстрації було сформовано

систему категоризації ромів на основі осілого або кочового способу життя. Потреба у категоризації також сприяла швидкому поширенню перевірок за біометричними даними. Німецько-голландська двостороння угода щодо перетину кордонів ромами у 1904 р. стала початком спроб встановити таку саму систему в усій Європі. Між 1926 та 1933 рр. близько десятка європейських країн підписали двосторонні угоди про запобігання транскордонним міграціям ромів. З тією самою метою з 1914 р. регулярно скликали міжнародні поліцейські конференції. Однак Абу вважає, що у підсумку внутрішньодержавні заходи, спрямовані на контроль транскордонних подорожей ромів, зазнали поразки.

Марія Розволь (Maria Rosvoll) та Карл Еміль Вогт (Carl Emil Vogt) із Норвезького центру вивчення Голокосту спробували проілюструвати внутрішньодержавні підходи, описані Абу, на прикладі конкретної ромської норвезької родини у 1920–1945 рр. Розволл та Вогт упевнені, що приклад родини Йозеф добре відображає ту поліційно-наукову діалектику, що сприяла дипломатичним суперечкам, а згодом призвела до посилення прикордонного контролю. 1926 року норвезька влада заговорила про «циганське нашествя» і прийняла «Акт про чужоземців», який фактично позбавив норвезьких ромів громадянства. Група норвезьких ромів, котрі у 1923 р. перебралися до Франції, через шість років дісталися Бельгії. Однак коли вони намагалися повернутися до Норвегії у 1934 р., на данському кордоні їх зупинили. Вони все ще перебували у Бельгії, коли у 1940 р. країну окупувала нацистська Німеччина. Після поневірянь по кількох таборах для інтернованих осіб у Франції, норвезьких ромів депортували спочатку до бельгійського Мехелена, а згодом до «циганського табору» в Аушвіці-Біркенау. Лиш четверо з них пережили ці жахіття. Майже 25-річне вигнання норвезьких ромів із країни до країни ілюструє загальноєвропейське прагнення викинути ромів за межі державного кордону. Наприкінці доповіді Розволь і Вогт підкреслили, що, хай і непрямо, але дипломатична напруга сприяла радикалізації внутрішньодержавної політики щодо ромів.

Томас Гуонкер (Thomas Huonker), незалежний дослідник із Цюріха, подав загальний огляд антиромської політики у Швейцарії починаючи з кінця XVIII ст. До 1798 р. у Швейцарії досить часто карали на смерть через повішання ромів, які не виконували наказ

про вигнання. Загальний наказ про вигнання офіційно не було скасовано аж до 1972 р. За збігом обставин, перше фото рома для поліцейського досьє було зроблено саме у Швейцарії у 1853 р. Між 1911 та 1972 рр. у Швейцарії використовували так званий циганський реєстр. Від 1911 р. кожного рома можна було посадити на кілька років до в'язниці без судового розгляду. Гуонкер нині є членом незалежної комісії, яка розслідує швейцарську практику примусового інтернування ромів. Порушників силоміць висилали за межі країни. Свідомо розбиваючи родини, влада бажала відбити у ромів бажання повертатися до Швейцарії. Швейцарська поліція також передавала дані «циганського реєстру» своїм колегам у німецькій Баварії. (Швейцарська делегація голосувала за обрання Райнхарда Гайдріха – одного з творців Голокосту – президентом Інтерполу у 1940 р.). Швейцарська влада послідовно стверджувала, що такого поняття, як «швейцарські роми», просто не існує. Навіть єніші у Швейцарії змогли офіційно самоорганізуватися лише у 1975 р. У своєму заключному слові Гуонкер зауважив, що іронічним є факт, що саме у Швейцарії, країні, яка не бажала мати жодного рома в межах своїх кордонів, нині засновано міжнародну ромську організацію.

Паола Тревизан (Paola Trevisan) з Університету Больцано у своєму виступі говорила про суперечності, які формували антициганську політику нових провінцій на північному кордоні фашистської Італії.

Останню сесію конференції було присвячено державній політиці щодо ромів у країнах Скандинавії у ХХ ст. Чалак Каве (Chalak Kaveh), докторант Університету Осло, у своїй доповіді аналізував так звані Закони про чужоземців у Норвегії між 1915 та 1927 роками. Назва його доповіді «Не дозволимо Норвегії перетворитися на зливну каналу Європи» є цитуванням висловлювання одного зі службовців норвезького Міністерства юстиції щодо ромів у 1915 р. Цей вислів відображає два напрями тогочасної політики у Норвегії: тримати ромів подалі від країни, а етнічних норвежців заохочувати. Такою була відповідь на масову еміграцію до Сполучених Штатів Америки наприкінці ХІХ ст. У виступі Каве розглянув механізми позбавлення конкретних ромів громадянства. Як приклад він навів наказ норвезької поліції не видавати дозволів на торгівлю та працю ремісникам-ромам. Ян Зеллінг (Jan Selling) з Коледжу

Сьодерторн (Södertörn) у Швеції розповів у своїй доповіді про конкретну особу, Гаррі Сьодермана (Harry Söderman), та його зусилля, спрямовані на державне визнання переслідування ромів у Швеції. Мііка Тервонен (Miika Teronen) з Університету Гельсінкі зосередилася на історичному порівнянні антициганського законодавства у скандинавських країнах. Так званий циганський параграф був помітним елементом у скандинавській законотворчості, хоч його ніколи не дотримувалися систематично. Такий дискримінаційний параграф Фінляндія ввела у 1862 р., Данія – у 1875 р., Швеція – у 1914 р., а Норвегія – у 1927 р.

Учасники конференції погодилися на думці про необхідність поглибленого вивчення предмета та координації досліджень як на локальному, так і на міжнародному рівнях. Самий факт цієї конференції підтвердив, що історія ромів дедалі більше входить до вивчення політичного та соціального контексту Європи ХХ ст. Те, що давно було зрозуміло науковцям, нарешті стає загальноновизнаним: історія ромів важлива не лише для самих носіїв цієї культури та мови, а отже, не має розвиватися в ізоляції.